

незважаючи на наявні дослідження окремих її аспектів. Ця проблема є надзвичайно актуальною в практичному вимірі, в контексті утвердження демократичних принципів державно-конфесійних й міжконфесійних відносин.

2. Міжнародний досвід міжрелігійного діалогу

Необхідність міжрелігійного спілкування існувала завжди, хоча не завжди усвідомлювалася його учасниками. Діалог релігій (тобто, розмова, бесіда) в тих чи інших формах відбувався впродовж всієї релігієгенези. Появу тих чи інших нових релігій можна сприймати як результат такого діалогу. Хоча на кожній стадії діалог мав свою мету. Спочатку ті, що вели такий діалог, мали апологетичну мету – прагнули захистити чистоту свого вчення. Потім – творчу, покликану сформувати у догматичну форму основи свого вчення. Зрештою – євангелізаційну, прозелітичну, що виявлялася у прагненні довести правдивість свого вчення й поширити його серед інших людей, переконуючи їх приєднатися до нього.

Історія міжрелігійного діалогу. Вона наповнена різноманітними сторінками взаємин віруючих різних віросповідань: від глухого мовчазного непомічання, ворожого протистояння до дуже рідких випадків підтримки та порозуміння. На пам'ять приходять конкретні приклади, зокрема відомий факт зусиль римської влади щодо зняття напруги між християнами і нехристиянами в IV ст. Саме Міланський едикт 313 року, визнавши права християн на сповідання своєї віри в Бога, створив своєрідний правовий прецедент для міжрелігійного діалогу. Але останній можливий в багаторелігійній країні. Відомо, що більшість середньовічних європейських держав поставали як моноконфесійні країни, в яких не передбачається ніяких міжрелігійних дискусій. Вони актуалізуються і стають реальністю з поділом вже існуючої або появою нової релігії. Спілкування між релігіями існувало завжди, тільки раніше, коли були більш менш визначені кордони релігій, міграція населення, а відтак і релігійних традицій, воно не знало такої інтенсивності. Це спілкування носило природний характер і виникало із-за природної необхідності. В Середньовіччі релігії спілкувалися між собою не завжди мирно, особливо в епоху релігійних воєн. До XIX століття потреба у міжрелігійному діалозі не усвідомлювалася як умова для збереження людської культури від кризи і знищення.

Тільки з індустріалізацією суспільства, його глобалізацією постала необхідність не лише усвідомити, а й практично реалізувати діалогічний формат спілкування віруючих різних релігій. Першими до такого усвідомлення підійшли країни, де релігійне багатоманіття лежало в основі

формування цих держав. Це або новотвори, що виникають за імміграційним принципом, або імперії, які прагнули утримати стабільність величезних за площею і різношерстих в етносоціальному плані країн, хоча толерантність і спрямованість на діалог останніх були обмеженими і часто політично спрямованими.

Але необхідність спілкування між релігіями - безпосереднє чи опосередковане - існувала завжди. Це - важлива умова будь-якого релігієгенезу, оскільки розвиток старої або поява якоїсь нової релігії, як правило, є наслідком взаємодії, зіткнення, знайомства, обміну різноманітних догматичних, богословських, культових систем. Відомо, що, християнство, виникає в лоні іудаїзму, але при цьому зазнає впливу й деяких інших релігійних традицій; що сикхізм є синтезом індуїзму та ісламу. Але зрозуміло, що всі ці впливи і синтези можливі внаслідок спілкування реальних носіїв певних релігійних поглядів, особливо в ті далекі часи, коли знання про якусь релігію передавалися в усній формі, у формі розповіді і слухання.

Але до ХХ ст. цей діалог не був рівноправним. Довгий час існував той, хто домінував, хто визначав, нав'язував, що диктувалося статусом тієї чи іншої релігії в суспільстві. Діалог для домінуючої церкви не потрібен. В ньому зацікавлені представники не домінуючих церков, які хотіли б, щоб їх почули. Але це не зовсім так. Це для домінуючої церкви, але яка боїться і не впевнена в своїх вірних, бачачи загрозу в діалозі для своїх вірних, яких можуть перенавернути.

Міжрелігійний діалог останнього сторіччя відрізняється від раніше відомих в історії форм спілкування релігій принципово. Віруючих не втягуються у нього зовнішніми обставинами. Останні, без сумніву, визначають напрямки цих діалогів, але віруючі самі свідомо йдуть на організацію таких діалогів, оскільки розуміють їх необхідність. Інша відмінність цього діалогу від "класичного" полягає в тому, що метою його учасників є не стільки звертання іновірців у свою віру, скільки власна адаптація до інорелігійної свідомості [Шохін В. Диалог религий: идеология и практика // Альфа и омега. – 1999. - №1 (12)].

Сучасний міжрелігійний діалог обґрунтовано зв'язують його початок з організованим у 1893 р. *Всесвітнім парламентом релігій* у Чикаго, серед учасників якого були ліберальні християни, східні місіонери, зокрема від дзен-буддизму Шаке Соен і від веданти Свами Вівекананда. Саме останній запропонував нову платформу діалогу: усі релігії однаково ціннісні на шляху до Реального. Не всі однаково позитивно відреагували на таку тезу, оскільки висновок, що виходив із східної ідеї ототожнення "я" з Абсолютом, звільняє індивіда від почуття залежності від надприродних сил і від поняття гріха. Але насіння нової, "діалогічної" свідомості були посіяні. Вже опісля через кілька років в Америці були створені перші ведантійські товариства, а пізніше - товариство дзен-буддистське.

На початку ХХ століття у ідеології багатьох церков поширилися універсалістські ідеї спільності всіх релігій, першопочатків релігійної віри всіх людей тощо. Це зродило думки про можливість об'єднати всі релігії, для чого необхідно спільно працювати їхнім представникам “заради морального підйому світу”. Серед активних пропагандистів “універсальних елементів” у всіх релігіях була *Міжнародна рада унітаріанських мислителів і діячів*. У 1921 р. відомий теолог Р.Отто організував *Релігійний союз людства* з метою пом'якшення напруженості в міжнародних відносинах за допомогою зближення віруючих різних релігій. Більш довговічним виявилася, однак, заснована у 1928 р. *Міжнародна місіонерська рада християн та індуїстів*. Її ідеологія була викладена в двох “маніфестах”: “Переосмислюючи місії” У. Хокінга (1932) і “Захід і Схід у релігії” найвідомішого політичного діяча і неоіндуїста С.Радхакрішнана (1933). Платформа для діалогу їх практично не відрізнялася від запропонованої раніше Вівеканандою, але деякі нові акценти все-таки були розставлені: порівняльне вивчення релігій демонструє неспроможність їхніх претензій на винятковість, але за всіма ними, як за “емпіричними формами”, ховається “та ж інтенція, те ж прагнення, та ж віра”.

Паралельно в 1930-і роки почала працювати “оксфордська група”, що позначила себе “Моральним переозброєнням людства”. Групі вдалося залучити, поряд із християнами, представників нехристиянських релігій. Однак її досягнення були скромними в порівнянні зі згаданою Місіонерською радою, що сформулювала у Мадрасі (1938) загальний *modus vivendi* як середину між двома крайностями: “теологічним імперіалізмом”, що припускає одиничність щирого Одкровення, і синкретизмом, що припускає відсутність реальних розходжень між багатьма “одкровеннями”.

Успіх діалогу релігій у післявоєнну епоху релігієзнавці вбачають у єдності декількох факторів: розширення контактів між християнами і нехристиянами, криза світової колоніальної системи (що спричинювала і обумовлювала нерівноправність і в міжрелігійних відносинах), відродження східних релігій, а також “внутрішні процеси” у християнстві, насамперед у вигляді широкого відкидання (глибинного чи, принаймні, декларативного) “авторитарної підстави релігії” у будь-якому її виді. Ф. Хейлер (богослов з Марбурга), учасник міжнародної релігійної конференції 1958 р. у Токіо, висловив надію на те, що “наступить нова ера в історії людства, коли релігії придуть до справжньої толерантності і співробітництва заради людства. Готувати шляхи цієї віри — одна з кращих надій, пов'язаних із науковим вивченням релігії”. У 1960 р. ця мрія почала матеріалізуватися, коли з ініціативи “простої американки” Джудит Холлістер була заснована *міжнародна організація “Храм розуміння”*, підтримана одночасно Далай-ламою, Іоанном ХХІІІ, американським католиком Томасом Мертоном, Джавахарлалом Неру й Альбертом Швейцером. “Храм розуміння” став одним із засновників *Глобального форуму духовних і парламентських лідерів*

за виживання людства і згодом організував *Північноамериканську міжнародну асоціацію*, яка об'єднала 125 міжрелігійних груп США і Канади, а також проведення конференцій “міжрелігійних мереж” у Латинській Америці та на Близькому Сході.

Починаючи з 1960-х років саме слово “діалог” у зв'язку з міжрелігійними відносинами входить у моду серед ліберального крила католиків і протестантів, а також серед християн третього світу. Правда, консервативні релігійні кола цей термін не прийняли, оскільки в ньому релігії нібито зрівнюються, принаймні, недостатньо есплікуються пріоритети християнства. Однак у суперечках із приводу даного терміна істотна перевага лібералам над консерваторами була забезпечена документами II Ватиканського собору (1962–1965), у яких термін одержав однозначну легітимізацію. У декларації “Про відношення Церкви до нехристиянських релігій” і в ряді інших офіційних текстів вказувалося, що церква перестерігає “своїх чад <...> через діалог і співробітництво з послідовниками інших релігій” визнавати і зберігати духовні і моральні цінності інорелігійних культур, а також — що християни “можуть пізнати за допомогою щирого і терплячого діалогу, які скарби милостивий Бог розподілив серед народів землі” (порівн. *Nostra aetate* 2; *Ad gentes* 2.11).

Роль II Ватиканського Собору католицької церкви для заохочення до розвитку міжрелігійного діалогу важко переоцінити. Був навіть створений спеціальний Секретаріат з нехристиянських релігій, який згодом змінив свою назву на Раду з питань міжрелігійного діалогу. Світ побачила Декларація про ставлення католицької церкви до нехристиянських релігій – *Nostra Aetate* (1965), де визначалися основні принципи діалогу. Активно діючи, Папська Рада з питань міжрелігійного діалогу вперше почала практикувати привітання із релігійними святами представників інших релігій, організація різноманітних конференцій, зустрічей. В наступному на основі двох фундаментальних документів РКЦ “Про ставлення Церкви до послідовників інших релігій. Діалог і місія” (1984) та “Діалог і проголошення” (1991) сформувався навіть вчення Церкви про діалог – хто, з ким і як може вести діалог.

Починаючи з 1970 р. у діалог релігій активно включається *Всесвітня Рада Церков* під головуванням доктора Юджина Блейка. Цього року він проводить конференцію в Лівані за участю представників християнства, ісламу, індуїзму і буддизму. Керівництво Ради звернулося до учасників конференції “Храму взаєморозуміння”. У звертанні глави всіх релігій закликалися до об'єднання. Центральний комітет Ради на засіданні в Аддис-Абебі в січні 1971 р. запропонував конкретизувати міжрелігійний діалог у вигляді організації двосторонніх дискусій з конкретних питань. У 1972 р. у рамках цього проекту відбулася зустріч 40 представників християн і мусульман.

Участь православних представників у діалозі релігій була скромнішою, ніж інших основних християнських конфесій, але вона також здійснюється — у рамках Всесвітньої Ради Церков і у вигляді окремих двосторонніх контактів. Так, митрополит Гір Ліванських (Православної Церкви в Антіохії) Георгій Ходр на згаданому засіданні в Аддис-Абебі закликав християн збагатити себе спадщиною універсального релігійного досвіду і запропонував своє обґрунтування діалогу у вигляді припущення, що “те, що сприймається як світло, коли благодать сходить на браміна, буддиста і мусульманина, що читають свої священні писання — це і є Христос”. Тим же роком датується членство в “Храмі розуміння” деяких грецьких ієрархів. У 1972 р. відбулася і перша двостороння зустріч: представники Грецького єпископата Північної і Південної Америки в ході двотижневих консультацій вели діалог з іудеями з приводу можливо більш “сучасного” прочитання православних літургійних текстів.

1960-і – 1970-і роки були розглянуті настільки докладно тому, що вони були “формаційною епохою” міжрелігійного діалогу. Саме тоді були прокреслені й основні його форми — спільні конференції представників основних світових релігій і двосторонні “консультації” окремих учасників “форуму релігій” — і основні рушійні сили у вигляді Всесвітньої Ради Церков, католицького аджорнаменто і внеконфесійних організацій типу “Храму розуміння” з його “проектами створення всесвітнього співтовариства релігій”.

До початку 90-х років м.ст. активність в сфері міжрелігійного діалогу помітно знизилася, що пояснюється багатьма причинами. Той етап був практично лише розкриттям і розвитком цілком вже сформованих тенденцій. Можна відзначити тому лише два моменти еволюції цього вже сформованого релігійного руху. У діалозі релігій розрізняються зустрічі релігій, що вважаються світовими: християнства, іудаїзму, ісламу, індуїзму і буддизму й трьох перших — релігій монотеїстичних. Так, у 1989 р. з'явилася книга “Три віри — один Бог. Іудейсько-християнсько-мусульманська зустріч”, що відтворює матеріали “тріалога”, організованого одним з “монополістів” сучасного релігієзнавства Джоном Хіком (Клермонт, Каліфорнія), автором і видавцем більш трьох десятків книг із проблем релігії і “спонсором” цілих видавничих серій. У ході “тріалога” представники трьох релігій виступали співдоповідачами з проблем розуміння Бога, людини і світу, тому він цілком вдало імітував академічні суперечки, а його матеріали могли цілком задовольнити самого елітарного читача.

На більш езотеричному рівні діалог релігій трансформується в цілу “релігію діалогу”, у якій міфу про єдиного Бога різних релігій відповідає свій “єкуменічний” ритуал, що виражається в тому, що учасники цих “діалогічних містерій” одночасно моляться на своїх мовах своїм богам. У 1986 р. уже на першій зустрічі релігій за мир в усьому світі в Ассізі (Італія), організованої Ватиканом, різним релігіям надавалися католицькі храми. В одному з них на

престолі був піднята статуя Будди. “Літургічна” частина в цьому новому культурі впливає, як правило, з “теологічної” — дебатами на предмет взаєморозуміння або, іншими словами, діалогом із приводу самого діалогу.

Початок 90-х років м. ст. збігся із глобальними зрушеннями в світі, а особливо політичного значення, коли змінилася геополітична карта світу, коли в орбіту міжрелігійного діалогу попали нові релігії, нові країни, нові народи. Тому діалог про діалог втратив свою актуальність. І перед міжнародними, і міжрелігійними організаціями, перед окремими релігійми та церквами постала проблема переорієнтації своєї діяльності, своїх пріоритетів. Стало зрозуміло, що діалог про Бога, так званий діалог теологічного обміну, коли спеціалісти поглиблюють розуміння релігійного спадку та духовних цінностей інших традицій, не є ефективним. Його не треба переривати, але не він має визначати успіх взаєморозуміння між релігіями. На перше місце висуваються інші форми діалогу, а саме: діалог життя, діалог дій і діалог релігійного досвіду.

Сучасний діалог. Нині ситуація кардинально змінюється. Епоха постмодернізму вирівнює всі релігії в її правах бути представленою в тій чи іншій країні. І хоча, безумовно, ми маємо так звані ісламські країни чи католицькі, буддистські чи протестантські, але тенденція до рівного ставлення суспільства до віруючих різних релігійних преференцій поширюється, утверджується, стає нормою в релігійному полі. Діалог має бути природним, виходити із конкретних реалій. Тому, незважаючи на глобалізованість діалогу взагалі, він чітко регіоналізован. В Європі актуалізований діалог більш гомогенний - між християнськими гілками, в Азії він є більш гетерогенний - між буддизмом, індуїзмом, християнством, ісламом і т.ін., що спричинено кількістю наявних там релігій.

В умовах можливого зіткнення (конфлікту) цивілізацій і для подолання страху такого конфлікту дуже важливо зняти напругу саме через діалог окремих культур і релігій. Відтак питання ставиться ширше: не обмежуватися тільки релігіями, а для порозуміння включити всю культуру як цілісність духовних і матеріальних надбань людства. Метою такого широкого діалогу, що ґрунтується на основних моральних засадах, мала б стати побудова глобальної міжнародної спільноти. Добра глобалізації висуває зовсім інші умови для такого діалогу. В ситуації, коли духовність тісно пов'язана із технологіями, завданням міжрелігійних, мирянських, світських організацій є служити Богові і будувати людяніший світ. Тобто міжрелігійний діалог має стати діалогом спасіння. Всі інші форми спілкування – війни, політичні протистояння, економічні санкції довели безглуздість вирішення сучасних складних проблем буття світу іншими методами, окрім діалогу. Діалог потрібний нині в найширшому його значенні.

Особливості нинішнього етапу діалогу. Найбільш яскраво проявилися вони в проведеному влітку 2004 року в Барселоні (Іспанія) Четвертому Парламенті релігій світу, який зібрав біля восьми тисяч представників різноманітних духовних і релігійних традицій. Участь або неучасть в Парламенті, проблеми, які обговорювалися на ньому, і конотації, які робилися в ході дискусії, форма, в якій відбувалося спілкування, настрої, які панували на Парламенті – все це засвідчило всю гаму ставлення до заходів подібного роду. Частина як Західного, так і Східного світів все таки розуміє важливість діалогу для толерантизації і міжкультурного, в тому числі й міжрелігійного спілкування. Але, безумовно, ця частина не надто чисельна. Цікаво, що не тільки найбільш оптимістичні і впевнені в собі християнські церкви підтримали ідею комунікації віруючих різних релігій, але й мусульмани, які після подій 11 вересня асоціюються (часто абсолютно безпідставно) із творцями й реалізаторами плану розбрату між релігійними людьми, зокрема між самим мусульманами та християнами. Вони активно утверджували думку, що єдиною можливістю виживання людства в наш час є діалог, в якому обов'язково мають брати участь релігійні люди.

На їх думку, проблему міжрелігійного діалогу можна розглядати в різних її аспектах, інтерпретуючи її психологічно, політично, соціологічно, філософськи, геополітично, навіть економічно, з точки зору національної безпеки, фінансових інтересів тих чи інших груп і т.п. Хоча йдеться про релігії та їх спілкування, але реально релігія живе не тільки в своєму, вузько функціонально означеному просторі. Вона виявляє себе в інших контекстах. І одним із найбільш зрозумілих, оскільки він є прагматично доцільним, є контекст соціальний. Війна між релігіями, якщо вона ведеться на рівні теоретичному, як атаки з боку різних богословських таборів, загрожує самим релігіям, силі і доказовості їхніх доктрин, дієвості моральних вимог, істинності пропонованого віруючим шляху спасіння. Але якщо з'ясування відносин між релігіями виноситься за межі віросповідності, спускається на буденний рівень її звичайних носіїв, які існують в рамках конкретних суспільств, то міжрелігійна конфліктність небезпечно зростає до соціального напруження. Тому суспільство має бути кровно зацікавлене не в силовому розв'язанні міжконфесійного протистояння, а в пошуках форм мирного існування релігій, що забезпечить стабільність всьому соціуму. Останнє більшості учасників Парламенту релігій бачиться як діалог, який розгортається через віротерпимість, взаєморозуміння, навіть співпрацю і взаємодію в спільно означених сферах суспільного буття, як вселюдська цінність.

Але соціальна значимість міжрелігійного діалогу ще й досі не є очевидною для більшості країн світу. Спроби включення релігійних організацій до спільного обговорення актуальних проблем сучасності сприймаються багатьма як наївні забави диваків. Міжрелігійні рухи, як правило, не підтримуються державами, вони розглядаються як виключно

громадські об'єднання. Але, на відміну від політичних партій чи професійних асоціацій, молодіжних чи соціально орієнтованих товариств, міжрелігійні рухи на тлі сьогоденних економічних й соціально-політичних процесів виглядають занадто духовними, невизначеними, організаційно розмитими. Вони не стали структурним елементом соціуму, в якому народжені й функціонують.

Це пояснюється цілим рядом причин. Не останнє місце серед них займає незначна активність і повільне усвідомлення необхідності таких самоврядних структур самими віруючими, лідерами релігійних організацій. Все ще домінантною є думка про якісь сталі релігійні кордони, канонічні території, про пануючі релігії, яким не потрібне міжрелігійне спілкування. Відчуття того, що середовище, в якому вони живуть, є нібито винятково монорелігійним, притаманне багатьом народам, релігіям, державам. Навіть для таких історично релігійно гомогенних країн, як Франція, Англія, Іспанія та ін., присутність інорелігій (іслам, православ'я, буддизм тощо) постає певним викликом, на який традиційні культури не завжди знаходять адекватні відповіді.

В силу тотальної матеріалізації і прагматизації всіх форм життєдіяльності сучасної людини релігія поступово втрачає своє місце в індивідуальному й суспільному екзистенційному просторі. Тому не дивно, що й роль міжрелігійних об'єднань така незначна. Але прагнення ввести міжрелігійний діалог як один із способів соціальної інтеграції, консолідації зусиль віруючих та їх об'єднань у наданні суспільству гуманного характеру, у поверненні духовних основ у відношення між людьми, народами, країнами знаходить підтримку в багатьох політичних, релігійних, державних і культурних лідерів. Деякі з них розглядають міжрелігійний діалог як єдиний ефективний спосіб розв'язання міжнародних проблем і конфліктів, інші – як тільки духовну основу для реального переговорного процесу з безлічі глобальних питань. Хтось вважає, що діалог релігій – це зайва ланка у міжнародній політиці, оскільки до голосу віруючих рідко прислуховуються ті, від кого залежить прийняття відповідальних рішень.

Але окремі, найбільш прозорливі політики та релігійні лідери усвідомлюють колосальну внутрішню потенцію міжрелігійного діалогу, оскільки світ, як би комусь не подобався цей процес і не хотілося його призупинити, внаслідок глобалізації останнього, рухається до полі-, навіть мультизації, до багатоманіття, різнобарв'я, гетерогенності. Єдина можливість бути почутим - це вислухати іншого, що можливо лише через діалог.

Форми, напрямки і суб'єкти діалогу. Відтак міжрелігійний діалог триває вже давно, але протікає він нерівномірно, в різноманітних формах, з різною інтенсивністю, визначаючи відмінні цілі (від дуже конкретних до вічних і глобальних, скажімо, щодо почергового богослужіння в храмі до миротворення як загальнолюдської мети, від боротьби проти дискримінації, переслідувань, прозелітизму до спільного розв'язання міжрелігійних

конфліктів, особливо якщо релігія є джерелом такого конфлікту або диференціює суспільство за релігійним принципом), запрошуючи різних учасників, які діалогізують в різних форматах – двосторонні, багатосторонні, лідери і звичайні люди, друзі й однодумці, опоненти і навіть вороги.

Серед суб'єктів діалогу виділяємо як світські, так і церковні структури. Світські структури є локальні і міжнародні. Підрахувати кількість локальних структур, що представляють різноманітні громадські організації, інтернетпроекти, наукові центри, навчальні заклади, видавництва тощо – неможливо. Міжнародне співтовариство солідарне щодо необхідності діалогу в рамках ООН, ЮНЕСКО, НАТО та ін. І, до речі, ці структури активно діють як самі по собі, так і підтримуючи ініціативи державних, церковних структур.

Окремою силою тут виступають церковні (релігійні) структури. На сьогодні практично кожна релігія, церква, деномінація має спеціальний орган, який відповідає за міжнародні міжрелігійні контакти своїх вірних. Окрема сила – це створені міжнародні міжрелігійні або міжденомінаційні об'єднання (Всесвітня рада церков, наприклад).

Діалог відбувається як на міжнародному, так і на локальних рівнях. Учасниками діалогу виступають основні релігії (християнство, іудаїзм, буддизм, іслам, індуїзм та ін.), що представлені своїми лідерами (патріархи, папи, лами, рабини, свамі) або їхніми повноважними заступниками. Найбільш ефективним можна вважати діалог між християнством і східними релігіями, між християнством та іудаїзмом, християнством і буддизмом. Зростає необхідність діалогу між християнами і мусульманами, мусульманами та іудеями.

Нова форма діалогу – створення міжрелігійних, міжконфесійних рад, товариств, асоціацій, рухів. Глобалізаційні процеси призвели до виникнення цілої міжнародної міжрелігійної сітки таких організацій. Найбільш впливовими є Рада Парламенту світових релігій (CPWR – Council for the Parliament of the World's Religions, USA), Міжнародна Асоціація за релігійну свободу (IARF - International Association for Religious Freedom, UK), Міжнародний міжрелігійний центр (ІІС – International Interfaith Center, UK), Тисячолітній Світовий Самміт миру релігійних і духовних лідерів (MPS – The Millenium World Peace Summit of Religious and Spiritual Leaders, USA), Ініціатива об'єднаних релігій (URI – United Religions Initiative), Світова конференція релігій і миру (World Conference on Religion and Peace), Світовий конгрес релігій (WCF – World Congress of Faith), Розвиток діалогу релігій світу (WFDD – World Faith Development Dialogue), Світова спілка міжрелігійних рад (WFIRC – World Fellowship of Inter-religious Councils) та інші.

Найбільш активними суб'єктами міжрелігійного діалогу є християни. Вони шукають взаєморозуміння не тільки всередині своєї релігії (внутрірелігійний або міжцерковний діалог), але й за межами своєї віросповідності (міжрелігійний), визначаючи основні напрямки своїх

контактів. Серед найбільш впливових християнських організацій назовемо Папську Раду з питань міжрелігійного діалогу, про яку вже йшлося вище. Але до діалогу долучаються не тільки спеціально створені для організації діалогу церковні структури, але й інші, раніше не дотичні, мирянські об'єднання. Вони, як, наприклад, і "Pax Romana"¹, "відкриті на екуменічний, міжрелігійний діалог, а також на діалог зі світським гуманізмом" (АРКА).

Особливо активна в налагодженні міжрелігійного спілкування Римо-Католицька Церква. Щорічні зустрічі з Ассізі (Італія), зініційовані Папою Іваном Павлом II, збирають представників найпоширеніших релігій світу. За ініціативи протестантських церков і при підтримці православних патріархів створена Всесвітня Рада Церков, що відстоює екуменічні цінності.

Серед нових тенденцій, які з'явилися останнім часом в міжрелігійному спілкуванні, зазначимо прагнення до діалогу не тільки лідерів, а може не стільки лідерів церков, скільки звичайних віруючих. Яскравий приклад – Парламент світових релігій, кількість його учасників, а особливо зацікавлення барселонців до невиданого до того в Європі Форуму культур, унікального за своїми цілями діалогу різних традицій, світоглядів, економічних і політичних систем, способів життя. Такого зібрання народів, мов, стилів, смаків Європа ще не бачила, хоча її культурна гомогенність давно вже стала історичним фактом. Іспанія, а зокрема Каталонія, на декілька місяців перетворилися на Вавилон, тимчасові мешканці якого, незважаючи на розділення за кольором шкіри, національністю, статтю, соціальним станом, мовою, релігією, прагнули до порозуміння. Здавалося, що всіх барселонців захопила ідея практичного втілення багатокультурності сучасного світу, перспективи побудови єдиної, гуманістичної за своєю суттю культури, яка не знає конфліктів і є мирним співіснуванням людей різних національностей, країн. Висунута на Форумі теза про необхідність **формування культури миру** отримала широку підтримку з боку політичних і духовних лідерів, бізнесових і державних структур. Сотні тисяч учасників Форуму, як іспанців, так і зарубіжних гостей, мали й матимуть змогу почути, побачити, поспілкуватися з іншими, показати і розповісти про себе, в результаті чого долається стіна непорозуміння, стереотипи чужого, ворожого, створюється атмосфера довіри, зацікавленості, відкритості.

Від діалогу до солідаризації суспільства. На думку теоретиків міжрелігійного діалогу, останній прямо не спрямований на якісь спільні соціальні чи політичні акції, але сам цей діалог в результаті спілкування віруючих різних релігій може сприяти змінам в соціально-політичній сфері. Він має привести до солідаризації суспільства. Не дарма релігійна солідарність є однією із актуальних відповідей на прояви насильства в релігійній сфері. Таке популярне останнім часом в об'єднаній Європі слово,

¹ Це міжнародна федерація товариств і організацій, що об'єднує католицьку інтелігенцію з усього світу. Вперше цю організацію скликали в Римі 1947 року, але її коріння лежать в міжнародному товаристві католицьких студентів (1921).

яке використовувалося і зараз використовується в різних контекстах, має своє пряме значення. Коли ми говоримо про солідарність, то маємо на увазі певну спільність інтересів, однотайність, єдність думок і дій. Це - це певний тип об'єднання і поєднання людей. В історії відомі різні типи (види) солідарності, серед яких є як позитивні, так і негативні форми. Політична солідарність проявляється й реалізується і в політичних блоках, і в партіях. Економічна – в національних і міжнародних синдикатах, фінансових структурах, транснаціональних компаніях. Соціальна солідарність живе в інтернаціональних робочих рухах, профспілках, об'єднаннях фінансистів світу (пен-клуби). Можна говорити про екологічну (рух зелених), сексуальну (феміністський рух), етнокультурну та іншу солідарність.

Солідарність – велика сила, якщо згадати такі її прояви, як антифашистських рух, антигітлерівська коаліція, а чи навпаки – фашистська коаліція, дискримінаційні щодо інших рас, народів, соціальних верств населення інституції (ККК, антисемітизм тощо). Солідарність традиційних церков і сьогодні дозволяє дискримінувати НРТ та релігійні меншини. Але ця ж солідарність об'єднує зусилля дискримінованих в захисті прав меншин, свободи релігій, прав на альтернативну службу, права власності на землю.

Але є специфічний вид солідарності – релігійна. І якщо всі решта видів солідарності базується або своїм підґрунтям має натуральні, природні фінансові, соціальні, економічні речі, то релігійна солідарність базується на ідеї трансцендентного, надприродного.

Проблеми міжрелігійних діалогів. Існують проблеми навіть в самому розумінні, що таке діалог. Якщо не домовитися, що мається на увазі під діалогом, то важко його й розпочати. Є відмінності у трактуванні суті і змісту діалогу між релігійним підходом до нього. Він представлений двома його крилами – ліберальним і консервативним.

Дехто в міжрелігійному діалозі вбачає загрозу усталеним духовним традиціям, а відтак і релігійності представників тих чи інших вчень, появи якогось синкретичного утворення, яке прийде на зміну існуючим релігіям, поглинувши всі відомі до нього. Хтось занадто романтично налаштований щодо результативності такого діалогу, завдяки якому нібито пощастить подолати не тільки духовні, але й економічні, політичні чи соціальні проблеми сучасного світу.

Діалог, якщо звернутися до первісного значення цього слова, означає бесіду, розмову, інформування іншого про себе, свої погляди, цілі тощо. Діалог – це не дебати, не спори, не заперечення, не переконання у чужій неправоті. Основне в діалозі – вміння слухати і здатність почути, щоб зрозуміти, але не обов'язково прийняти, позицію іншого. Серед відомих різновидів діалогу – міжетнічного, міждержавного та багатьох інших нерелігійного характеру, тобто секулярних – міжрелігійний діалог вирізняється своєю унікальністю, а саме: всі інші учасники шукають те, що їх

об'єднує (мета, кінцевий результат, взаємний інтерес тощо), а віруючі вже мають це об'єднуюче ядро – віру в Бога.

Важко побачити конкретні позитивні наслідки від діалогу: бо ні для тих, хто підтримує ідею діалогу, ні для тих, хто її заперечує, не зовсім зрозуміло, як міжрелігійний діалог може толерантизувати міжконфесійні відносини, як він може зняти напругу між різними релігіями, чи зможе і як зробити ідейних суперників партнерами, як сприятиме солідаризації суспільства. Подолати проблеми міжрелігійного діалогу можна лише під час діалогу. Міжрелігійний діалог має своє майбутнє. Воно в самому багатоманітті релігій, в зміні світоглядних установок стосовно істинності інших релігій, в тій мірі усвідомлення своєї індивідуальної свободи і права на своє віросповідання, яке закладається громадянським суспільством.

Міжрелігійний діалог став реальністю для багатьох країн світу. І хоч ця ідея не всюди є однаково популярною, поширеною і такою, що успішно реалізовується, однак у людства немає іншої альтернативи, як жити в мирі, в діалозі.

3. Католицька концепція міжрелігійного діалогу: зміна акцентів

Ватикан має багатовіковий досвід міжрелігійного і міжконфесійного спілкування. Взаємини католиків і некатоликів пройшли різні етапи у своєму розвитку: від мовчазного ігнорування й ворожого протистояння до налагодження міжособистісних відносин віруючих-мирян або церковних ієрархів та прийняття спеціальних документів. Базовим в осмисленні статусу і позиції християнства щодо інших культур є положення про спільне божественне походження всіх народів, яких Бог розселив по Землі, й про спільну кінцеву мету всього людства – досягнення Бога. Католицизм визнає наявність різноманітних вірувань різних народів, що сприймається як благо, як свідчення творчої активності Бога, який допускає існування водночас багатьох релігій.

Перебуваючи в умовах постійної взаємодії різних культур, Католицька Церква здавна осмислювала цей процес, формулюючи свої завдання в цьому процесі відповідно до вимог тієї чи іншої історичної епохи. Наприкінці XIX століття у зв'язку із кардинальними соціально-економічними та політичними змінами в світі перед Церквою постала проблема вироблення зрозумілої соціальної концепції, яка б дала відповідь на актуальні виклики епохи. Визначення потребувало й ставлення християнства до нехристиян. Саме тому ці питання органічно були включені до соціальної концепції церкви, в рамках якої постійно даються відповідні пояснення. Позицію Церкви щодо взаємодії різних культур і релігій ясно виписав Другий Ватиканський Собор, роль